

פרשת ויחי
 "והקמת והשלים אהבו" (זכריה ח:יט)

בראשית פרק ג

(טו) ויבא אהרן ויוסף פירמת אביהם ויאמרו לו וישקמונו יוסף והשב נשיב לנו את כל-
 הרעה אשר גמלנו אתו: (טז) ויצו אלי יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר:
 (יז) פה-תאמר לי יוסף אָנָּה שָׂא נָא פֶּשַׁע אֶתִּיר וְחַטָּאתִים כִּי-רָעָה גְמִלוּךְ וְעַתָּה שָׂא נָא
 לִפְשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ וַיִּבֶן יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֵלָיו: (יח) וילכו גם-אֶחָיו וישלו לפניו
 ויאמרו הגנו לה לעבדים: (יט) ויאמר אליהם יוסף אליהם ראו כי התחת אלהים אני:
 (כ) ואתם חשבתם עלי רעה אלוקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה לתחלת עמך-רב:
 (כא) ועתה אליהם ראו אנכי אסלף אתכם ואת-טפכם וינתחם אותם וידבר עלי-לבם:

העמק דבר בראשית פרק ג

אביך צוה לפני מותו. הוא תמוה שהרי יוסף לא זזה ידו מאביו בשעת מותו, ואיך צוה
 והוא לא ידע. ונראה שהשכילו להבינו אשר במה שאמר בברכת יוסף ויפנו זרועי
 ידיו, ששבח אותו שלא ירה חצים וקשת להממריים לו, בזה צוה להגיד כי כן
 מבוקשו:

קול שמחה בראשית פרשת ויחי

ויצו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר. פירוש שצוה להם שיפייסוהו. כה
 תאמרו לי יוסף אנה שאתה לא וגו' ועתה שאתה לא לפשע עבדי אלוקי אביך. הדקדוקים רבו
 מאד, א' למה נאמר ב' פעמים שאתה לא. ב' מלת ועתה. ג' עבדי אלוקי אביך מה ענין
 לזה. ד' ויבך יוסף למה בכה. ונראה כי כל מחלוקת השבטים עם יוסף שחשבו שכמו
 שמזרע אברהם ויצחק נבחר חלק אחד לה' אשר נבחר לסגולתו וגם יצא מהם שאר
 אומות שהם פסולות. כמו כן חשבו בראותם שיעקב אהב את יוסף מכל בניו חשבו גם
 כן שיוסף נבחר לחלק ה' והם ידחו ח'ו. עד כראותם שיעקב אהבנו ע"ה לפני מותו
 חלק להם הברכות כל אחד לפי מדרגתו אז ראו שכולם נבחרו לה'. ועל פי זה יובן
 הפסוק היטב שמקודם אמרו סתם שאתה לא לפשע אחיך כי רעה גמלוך, כי ראוי לכל
 ויזוי שתהיה בלתי שום התנצלות. ועתה, פירוש אח"כ פירשו דבריהם שאין
 להאשימם כל כך כי כל פשעם היה שראו להיות עבדי אלוקי אביך. וזה ויבך יוסף
 בדברים אליו, שגם הוא חשב כן. והבן כי עמוק הוא:

רש"י

(טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם - מהו ויראו? הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו
 רגילים לסעוד עמו על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמעת יעקב
 לאי קרבן:
 אביך צוה - שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו:

חפץ חיים - מחנה ישראל חלק ב פרק ה

ועתה נבאר במקצת גדול מעלת השלום. ואעתיק קצת מספר מעלת המדות בזה. וז"ל דעו בני כי מעלת השלום היא מעלה הרמה שכן הוא שם אחד משמותיו של הקדוש ברוך הוא שנאמר ויקרא לו ה' שלום ובכ"מ שהשלום מצוי שם יראת שמים מצויה ובכל מקום שאין שם שלום אין שם יראת שמים מצויה. גדול השלום לפני המקום שכך אחז"ל באגדה גדול השלום שאפילו הכתובים דברו דברי בדאים להטיל שלום בין אברהם לשרה שהרי היא אמרה ואדוני זקן וה' אמר לאברהם ואני זקנתי וכן הוא אומר ויצונו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר ואין אנו מוציאין שצוה אותו מכל הדברים הללו כלום לפי שלא היה חושדו. גדול השלום שאפילו בשעת המלחמה מתבקש שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. גדול השלום שחותמין בו בברכת כהנים שנאמר וישם לך שלום. גדול השלום שחותמין בו בסוף התפלה בשלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. ולא עוד אלא שבימים נחמת ישראל מתבשרין תחלה בשלום שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום.

בני בואו וראו כמה גדול כח השלום שאפילו לשונאים להם אמר הקדוש ברוך הוא פתחו להם בשלום שנאמר כי תקרב אל עיר וגו' ואחז"ל הוי מקדים בשלום כל אדם מה בשלום כל אדם אפילו אם אתה רואה שלבו עליך הוי מקדימו לשלום שאם אתה עושה כן תגרום לו שיאהבך ולא עוד אלא שאפילו אינו נכנע להשלים עמך הקדוש ברוך הוא מוסרו ומכניעו תחתיך כענין שנאמר ואם לא תשלים וכו' ונתנה ה' אלהיך בידך וגו' וכן מצינו בדוד ע"ה שהיה רודף אחר שלום של שאול כענין שנא' אני שלום וכי אדבר המה למלחמה ושאל לא דיו שלא היה נתפייס לו אלא שהיה רודפו כדי להרע לו ומסרו הקדוש ברוך הוא ביד דוד במערה ובמעגל ואעפ"כ לא עלתה אל דוד להרע לו לפי שצריך לו לאדם להיות אוהב שלום ורודף שלום כענין שנאמר בקש שלום ורדפהו בקשהו לאוהבך ורדפהו עם שונאך. בקשהו במקומך ורדפהו במקומות אחרים. בקשהו בגופך ורדפהו בממונך (פי' שלפעמים צריך האדם להיות ותרן בממונו כדי להתחזק במעוז השלום) בקשהו לעצמך ורדפהו לאחרים. בקשהו היום ורדפהו למחר ואל תתיאש לומר לא אוכל להשלים אלא רדוף אחר השלום עד שתגיעהו. ואיזהו רדיפת שלום כן אחז"ל זה המדבר שלום בשעת המחלוקת ומבטל כבודו מפני הרבים כדרך שעשה משה רבינו ע"ה שנאמר ויקם משה וילך אל דתן ואבירם והמבטל עסקיו ומטיל שלום בין אדם לחבירו ואפילו הוא עושה סעודה לשניהן כדי להטיל שלום ביניהן.

שיג ושית - "רב יוגתן זקס - "מתי מותר לשקר"

אחרי מות יעקב, אחיו של יוסף מפחדים. לפני שנים, כשגילה להם את זהותו האמתית, הוא נתן להם לחבין שהוא סולח להם על שמכרו אותו לעבדות. בכך עסקנו כשיחתנו בפרשה הקודמת. כזכור, האחים לא היו בטוחים לגמרי שיוסף אכן סלח להם. אולי הוא לא התכוון למה שאמר? אולי הוא עדיין שומר טינה? ושמה הרבר היחיד שמנע ממנו עד כה לנקום בהם היה הכבוד ליעקב אביהם? בימים ההם היה מקובל שאחים לא יסגורים חשבונות כל עוד אביהם חי. אנו מכירים זאת מסיפור מוקדם יותר. לאחר שיעקב לקח את ברכת אחיו, עשו אמר, "יקרבו ימי אבלי ואהרצה את יעקב אחי" (בראשית כז, מא). על כן באים אחי יוסף אליו ואומרים לו:

"אביה צוה לפני מותו לאמר, 'זה תאמרו ליוסף: אָנָּה שָׂא נָא פְּשַׁע אֶחָיִךְ וְחַטָּאתָם, כִּי רָעָה גְמְלוֹהָ, וְעַתָּה שָׂא נָא לְפָשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ.' וַיִּבֶן יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֱלֹהִים (ג, טז-יז)

34
מהכתובים משתמע בכירור שטיפור זה שטיפור אחי יוסף, על צוואתו כביכול של יעקב, לא היה ולא נברא. אילו אמר יעקב את הדברים הללו, היה אומרים ליוסף עצמו, ולא מבקש מהאחים שיאמרו לו. הזמן המתאים לומר דברים כאלו היה על ערש דו"ץ, בפרק הקודם. טיפורם של האחים היה "שקר לבן". מטרתו הראשית איננה לרימות, אלא להפחית את דרגת המתח בסיטואציה טעונה מאוד. אולי על כן בכה יוסף: הוא הבין שהאחים עדיין חושבים שהוא מסוגל לנקום בהם.

חז"ל למדו מכאן עיקרון: "מותר לשנות מפני השלום". שקר לבן מותר בהלכה. אין זה המקום היחיד שחז"ל הזכירו בו עיקרון זה. הם אפילו ייחסו "שינוי"

מן האמת לקב"ה עצמו². כשהמלאכים באו לאוהל אברהם, לספר לו ולשרה שהיא עתידה לתרות וללדת, שרה צחקה בלבה: "ותצחק שרה בקרבה לאמר, אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן? ויאמר ה' אל אברהם, למה זה צחקה שרה לאמר: האף אמנם אלד ואני זקנה? ויאמר ה' אל אברהם, למה זה צחקה שרה לאמר: האף מכדי ללדת, אך השמיט את טענתה שגם אברהם זקן מכדי להוליד (טענה שהייתה עתידה להתגלות כמוטעית: אברהם הוליד עוד שישה ילדים אחרי מות שרה). חז"ל שיערו שה' שינה את דברי שרה כשקשרם לאברהם מפני שלא רצה לעורר מדנים בין בעל לאשתו. גם כאן אמרו חז"ל: מותר לשנות מפני השלום.

ברור שחז"ל נזקקו לשני הסיפורים כדי לכונן את העיקרון הזה. לו היה בידינו רק המקרה של שרה, לא היה בו כדי להוכיח שאפשר לומר שקר לבן, שכן הקב"ה לא אמר דבר שקר, אלא סיפר חצי מהאמת. ואילו היה לפנינו רק המקרה של אחי יוסף, שאמנם אמרו דבר שקר, לא היינו יודעים אם הדבר אכן מותר. אולי עשו דבר אסור, ולכן יוסף בכה. רק בזכות הידיעה שהקב"ה עצמו עשה דבר דומה עם אברהם, כולו חז"ל לקבוע שמעשה זה של האחים היה מוצדק. עניין לנו כאן במאפיין חשוב של חיינו המוסריים, חשוב גם אם נדמה כי הוא בגדר מותרות של עידון חברתי: טקט.

ישעיה ברלין המנוח הראה שלא כל הערכים מתקיימים יחדיו. בהרמוניה אפלטונית. הדוגמה החביבה עליו הייתה החופש והשוויון. אפשר לשמור על חופש כלכלי, אבל התוצאה תהיה אי-שוויון. אפשר גם לקיים שוויון כלכלי, קומוניזם, אבל התוצאה תהיה אבדן החופש. בעולם שאנו חיים בו, התנגשות מוסרית היא בלתי נמנעת³.

זו עובדה חשובה, ודומה שהיהדות מעולם לא הטילה בה ספק. קחו לדוגמה את סיפור מרד אבשלום. אבשלום ביצע הפיכת חצר ואביו המלך דוד נאלץ לברוח. לבסוף הגיעו הדברים לידי מלחמה בין היילי אבשלום לחיילי דוד. אבשלום יפה התואר והשער נלכד כשערו הארוך בענפי האלה, ויואב שר צבא דוד ניצל את ההזדמנות והרגו. כשדוד שמע את בשורת הניצחון הזו חשך עליו עולמו. "וירגו המלך ויעל על עליית השער ויבך, וכה אמר בלכתו: בני אבשלום! בני בני אבשלום! מי יתן מותי אני תחתיה, אבשלום בני בני!" (שמואל ב' יט, א). באטימות רגשית גמורה הטיח יואב במלך השכול: "הבשת היום את פני כל עבדיך הממלטים את נפשך היום... לאחבה

את שנאיך ולשנא את אהביך... ועמה קום צא ודבר על לב עבדיך" (שם, ו-ח). אבלו של דוד על מות בנו מתנגש עם אחריותו כראש מדינה ועם נאמנותו לחיילים שהצילו את חייו. מה קודם למה: חובת אב או חובת מלך?

מקיומן של התנגשויות ערכיות נובע שסוג המוסריות ואופי החברה שלנו הלויים לא רק בערכים שאנו בוחרים לאמץ, אלא גם בדרך שאנו מתערפים אותם. העדפת השוויון על פני החופש יוצרת סוג מסוים של חברה - הקומוניזם הסובייטי למשל. העדפת החופש על השוויון מובילה לחברה של כלכלת שוק. ייתכן שבשתי החברות דוגלים באותם ערכים, ורק מדרגים אותם באופן שונה, ובהתאם לכך שונות הכרעותיהן במקרים של התנגשות.

זו גם הסוגיה הנבחנת בסיפורים על שרה ועל אחי יוסף. האמת והשלום שניהם ערכים חשובים, אך באיזה מהם נבחר כשהם מתנגשים? לחכמינו היו תשובות שונות על כך.

47

ישנה למשל מחלוקת מפורסמת בין בית שמאי לבית הלל, מה אומרים לכלה בחתונתה.⁴ המנהג היה לומר "כלה נאת וחסודה", אך חכמי בית שמאי טענו שאין לומר זאת אם הכלה אינה יפה וחסודה בעיני האומר. לדבריהם, כאן גובר הערך של צו התורה "מְדַבֵּר שֶׁקֶר תִּתְּקֶן" (שמות כג, ז). חכמי בית הלל לא השתכנעו. מי צריך לשפוט אם הכלה יפה וחסודה? ודאי החתן עצמו. על כן, מחלוקת שבחים לכלה איננה הצהרה אובייקטיבית שאפשר לבחון אותה באופן אמפירי. היא פשוט קילוס בחירותו של החתן. היא דרך לחגוג את אושרם של בני הזוג.

כזה הוא הטקס. כשאנו אומרים למי שנתן לנו מתנה שמתנתו יפה בעינינו, גם אם אין זה נכון, או כשאנו אומרים לוולתנו "כמה טוב לראות אותך" גם אם קיווינו להשתמט מפניו - אמירות אלו נתפסות כנימוסים נאים ולא כניסיון לרמות. כולנו יודעים זאת, ולכן שום נזק אינו נגרם - להבדיל ממקרה שבו השקר פוגע באינטרס מהותי של אחר הצדדים.

יסודי ופילוסופי יותר הוא מדרש ידוע על שיחה בין הקב"ה למלאכים בשאלה אם ראוי לברוא את האדם:

אמר רבי סימון: בשעה שבא הקב"ה לברוא את אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות. מהם אומרים אל ייברא, ומהם אומרים ייברא. וזהו מה שכתוב "חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ, צְדָק וְשָׁלוֹם נִשְׁקָו" (תהלים פה, יא).

חסד אומר: "ייברא, שהוא גומל חסדים".
אמת אומר: "אל ייברא, שכולו שקרים".
צדק אומר: "ייברא, שהוא עושה צדקות".
שלום אומר: "אל ייברא, שכולו קטטה".

מה עשה הקדוש ברוך הוא? נטל אמת והשליכו לארץ. וזהו מה שכתוב "וַתִּשְׁלַךְ אֱמֶת אֶרְצָה" (דניאל ח, יב).

אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: "ריבון העולמים, מה אתה מבזה את חותם המלכות שלך? תעלה אמת מן הארץ". וזהו מה שכתוב "אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמַח" (תהלים פה, יב).⁵

זהו מדרש מאתגה מה בדיוק אומרים המלאכים? למה מכון הדרשן באומרו שהקב"ה "נטל אמת והשליכו לארץ"? האם, לאחר מעשה, צדק מלאך השלום כשאמר שהאדם "כולו קטטה"?

לדעתי הכוונה היא שבני האדם נידונו להתקוטט כל עוד קבוצות מתחרות יטענו כל אחת למונופול על האמת. בני האדם ילמרו לחיות בשלום אך ורק אם יבינו שכיוון שהם סופיים, בני תמותה, הם לא ישיגו כחייחם אף פעם את האמת כפי שהיא בשמים. האמת שבידינו תהיה תמיד חלקית, מקוטעת - המראָה הנשקף ממקום מסוים ולא, כפי שהפילוסופים אומרים לפעמים, "המראה הנשקף משום מקום".⁶ סבורני כי תוכנה זו היא הסיבה לכך שהתורה היא ספר הכתוב מנקודות מבט רבות, ולכך שהתנ"ך מכיל סוגים כה מרובים של קולות, ולכך שהמשנה והגמרא מאורגנות סביב מחלוקות, ולכך שהמדרש מבוסס על ההנחה שיש שבעים פנים לתורה. היהדות לדורותיה מחזיקה בהבנה דקה ומורכבת מאין כמוה בדבר אופייה של האמת; רקה ומורכבת מזו שיש, למיטב ידיעתי, בכל ציוויליזציה אחרת.

ייחודית במורכבותה ובחלוציותה היא גם תפיסת השלום ביהדות. אמונתנו איננה פציפיסטית ומעולם לא הייתה כזו. היא יודעת כי כדי להתגונן ולשמור על חייה נאלצת אומה לפעמים להשיב מלחמה. ובכל זאת, הנביאים ישעיהו ומיכה היו הראשונים בעולם כולו להעמיד חזון מוסרי של עולם שבו "לא ישא גוי אל גוי תרבו". ישעיהו היה משורר וחצר של השלום.

כאשר ההתנגשות בין אמת לשלום נוגעת ליחסים שבין אדם לחברו; הנטייה בקרב חז"ל היא להעדיף את השלום, בין היתר מפני שבמצב של שלום יכולה האמת לשגשג, ואילו במלחמה ובדיכוי האמת היא לא פעם הנפגעת הראשונה. על כן האחים לא חטאו כשסיפרו ליוסף שקר לכן למען שמירת השלום והאחוזה במשפחה. הם אף היו נאמנים לאמת עמוקה יותר: שאביהם האנושי, שאינו חי עוד, ולא פחות מכך גם אביהם שבשמים, חי העולמים, רוצים שהם וצאצאיהם, מייסדיו ובניו של עם הכרית, יחיו זה עם זה בשלום; שכן כיצד יוכל עם ישראל לחיות בשלום עם העולם, אם לא ייכון שלום בתוכו?

בראשית רבה (וילגא) פרשת ויחי פרשה ק:ח

וישב יוסף מצרימה וגו' רבי לוי ורבי יצחק -

ר' לוי אמר: שלא זמנן לסעודה א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים אמר לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור ועכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן והן לא אמרו כן אלא לו ישטמנו יוסף. רבי יצחק אמר הלך והצריך באתו הבור' א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, והם לא אמרו כן אלא לו ישטמנו יוסף, ויצונו אל יוסף לאמר אביך צוה וגו',

סנה בוער בקוצק 70-71

במדרש (ב"ר פ"ח) א"ר סימון בשעה שבת הקדוש ברוך הוא לברא את האדם הראשון נעשו מלאכי השרת כתיים כתיים והבורות חבורות מהם אומרים אל יברא ומהם אומרים יברא זה"ד חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים ואמת אומרת אל יברא שכולו שקרים צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה מה עשה הקדוש ברוך הוא היה נוטל אמת והשליכו לארץ זה"ד ותשלך אמת ארצה אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים מה אתה מבוז תכסיס שלך תעלה אמת מן הארץ זה"ד אמת מארץ תצמח ע"כ.

שאל רבי מגדל: מדוע השליך הקב"ה את האמת דווקא ולא את השלום, שהרי גם הוא התנגד לבריאת העולם? אלא – השיב רבי מגדל, כאיש אמת קיצוני – אילו היתה האמת נשארת למעלה היא לא היתה נכנעת לדעת הרוב. קולו של מלאך האמת, שהאדם כולו שקר היה מכריע באמיתותו את קולותיהם של הרבים, של חסד וצדק, גם כשהיה נשאר קול יחיד. לא היתה לבורא, כביכול, ברירה אחרת, אלא להשליך את האמת ארצה. ובהעדרה של האמת, אפילו מלאכים הרבים ביניהם יכולים כבר להתפשר, מפני דרכי שלום...

אותו מלאך שהושלך ארצה בשעת בריאת העולם, נודד בחלל אווירו של העולם, ואחת לכמה דורות הוא מתגלם בצורת אדם שאיננו נושא פנים לאיש, אף לא למלאך. הוא נעשה איש ריב ומדון לכל, ההולך וזועק שהאדם הוא ייצור שמולו שקרים... איש זה מעמיד הכל על חודתו של מתו. לנגד עיניו מתבלטים הפגמים הדקים ביותר שבחברה האנושית.

As William Shakspeare said (His play: All's Well that Ends Well): No legacy is so rich as honesty